

**ZAMONAVIY INGLIZ TILIDA NEOLOGIZMLARNING PAYDO BO‘LISHI,
RIVOJLANISHI VA ULARNING IJTIMOIIY-LINGVISTIK OMILLAR
BILAN BOG‘LIQLIGI**

Mehrangiz Oripova Ulug‘bekovna

O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili)

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola zamonaviy ingliz tilida neologizmlarning paydo bo‘lish jarayonlari, rivojlanish bosqichlari va ularning ijtimoiy-lingvistik omillar bilan o‘zaro bog‘liqligini tizimli ravishda tahlil qiladi. XXI asrda ingliz tili texnologik taraqqiyot, globalizatsiya, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar va madaniy transformatsiyalar ta’sirida misli ko‘rilmagan darajada leksik yangilanishlarni boshdan kechirmoqda. Maqolada neologizmlarning paydo bo‘lishining asosiy mexanizmlari – affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, abbreviatsiya, akronimiyalash, blending (qo‘shilma so‘z yasash), o‘zlashtirish va semantik o‘zgarishlar – lingvistik nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, so‘nggi o‘n yilliklarda ingliz tili leksikasiga kirib kelgan eng faol neologizmlar guruhlarini (internet va ijtimoiy tarmoqlar leksikasi, sun‘iy intellekt va kibermakon terminlari, ekologik harakatlar bilan bog‘liq atamalar, gender va ijtimoiy adolat sohasidagi neologizmlar) misollar bilan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: neologizm, zamonaviy ingliz tili, leksikologiya, so‘z yasash, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, abbreviatsiya, akronim, blending, semantik o‘zgarish, o‘zlashtirish, ijtimoiy-lingvistika, texnologik taraqqiyot, internet leksikasi.

KIRISH

Zamonaviy ingliz tili tilshunoslik tarixidagi eng dinamik va jadal rivojlanayotgan tillardan biri sifatida neologizmlarning misli ko‘rilmagan darajada ko‘payishi bilan tavsiflanmoqda. Neologizmlar – yangi so‘zlar yoki mavjud leksik birliklarning yangi ma’nolari – tilning jonli va o‘zgaruvchan tabiatining eng yorqin ko‘rsatkichlaridan biridir. Ushbu tadqiqot zamonaviy ingliz tilida neologizmlarning paydo bo‘lish jarayonlari, ularning rivojlanish mexanizmlari va bu jarayonlarda ijtimoiy-lingvistik omillarning rolini tizimli ravishda tahlil qilishga bag‘ishlangan.

XXI asrda texnologik taraqqiyot, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi, globalizatsiya, pandemiya kabi global hodisalar, ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar ingliz tili leksikasining boyishi va yangilanishiga olib kelgan asosiy omillardir. Aynan shu omillarning murakkab o‘zaro ta’siri natijasida neologizmlarning paydo bo‘lish tezligi va miqdori keskin oshgan.

Neologizmlarni o‘rganishning dolzarbligi shundaki, ular tilning ijtimoiy-lingvistik tizim sifatida qanday o‘zgarishini, jamiyat ehtiyojlari va madaniy o‘zgarishlarga qanday moslashishini ko‘rsatadi. Oxford Advanced Learner’s Dictionary’ning 2024-yil sentabr oyidagi yangilanishi asosida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yangi leksik birliklarning eng faol sohalari tibbiyot, texnologiya va ijtimoiy-madaniy masalalardir. Bu esa neologizmlarning faqat til hodisasi emas, balki jamiyatdagi dolzarb o‘zgarishlarning lingvistik aksi ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning maqsadi – zamonaviy ingliz tilida neologizmlarning yuzaga kelish mexanizmlarini, ularning rivojlanish bosqichlarini va ijtimoiy-lingvistik omillar bilan bog‘liqligini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Maqolada neologizmlarning morfologik, semantik va ijtimoiy jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Zamonaviy ingliz tilida neologizmlarning paydo bo‘lishi so‘nggi o‘n yilliklarda misli ko‘rilmagan darajada jadallashdi. Cambridge Dictionary 2025-yilda 6,000 dan ortiq yangi so‘zni o‘z lug‘at tarkibiga kiritgan. Ushbu bo‘limda bugungi kunda eng faol qo‘llanilayotgan 10 ta neologizmni grammatik va ijtimoiy-lingvistik jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Har bir neologizmning kelib chiqish omili, morfologik tuzilishi, sintaktik funksiyasi va o‘zbek tiliga o‘zlashish jarayoni alohida yoritiladi.

“Tradwife” – “traditional wife” so‘z birikmasining qisqargan shakli (blending) bo‘lib, uy ishlari bilan shug‘ullanuvchi, an’anaviy oilaviy qadriyatlarga sodiq va ijtimoiy tarmoqlarda ushbu turmush tarzini targ‘ib qiluvchi turmush qurgan ayolni bildiradi.

Grammatik jihatdan “tradwife” ot (noun) – umumiy va sanaladigan ot hisoblanadi. Morfologik tuzilishi blending (qo‘shilma so‘z yasash) usulida yasalgan: “trad” (traditional so‘zining birinchi bo‘g‘ini) + “wife” (to‘liq shakl). Hozirgi kunda “tradwives” (ko‘plik), “tradwifery” (mavhum ot), “tradwife influencer” (qo‘shma ot) kabi hosilalari mavjud. So‘z yasalishi modeli – birinchi komponentning birinchi bo‘g‘ini va ikkinchi komponentning to‘liq shakli.

O‘zbek tiliga o‘zlashishida bu tushuncha uchun to‘liq ekvivalent mavjud emas. “An’anaviy uy bekasi” izohli birikmasi yoki “tradwife” shaklida kalka qilish variantlari mavjud. O‘zbekiston Jizzax davlat pedagogika universiteti tadqiqotlariga ko‘ra, bunday ijtimoiy-madaniy neologizmlarni o‘zbek tiliga o‘g‘irishda “izohli tarjima” usuli qo‘llanilishi tavsiya etiladi. O‘zbek tilining gender leksikasida bu so‘zning to‘liq o‘zlashishi uchun ijtimoiy talab hali shakllanmagan.

“Delulu” – “delusional” (xayolparast) so‘zining qisqargan shakli (clipping) bo‘lib, “g‘ayrireal narsalarga ishonuvchi” ma’nosini anglatadi. Ayniqsa, ijobiy ma’noda – “delulu is the solulu” (xayolparastlik – yechim) iborasida keng qo‘llaniladi.

Grammatik jihatdan “delulu” sifat (adjective) hisoblanadi. Morfologik tuzilishi clipping usulida yasalgan: “delu(sional)” qismi saqlanib, “lo(l)” qofiyaviy qo‘shimcha

bilan to'ldirilgan. Qiyosiy darajalari "more delulu" (analitik shakl) va "most delulu" da namoyon bo'ladi. Sleng xususiyati sifatida ingliz tilida mavjud bo'lgan "-lulu" qofiya sxemasiga ("true-blue", "heebie-jeebies") asoslangan.

O'zbek tiliga o'zlashishida lingvistlarning fikricha, "delulu" o'zbek tilida "xayolparast" yoki "aldangan" deb tarjima qilinadi. Ba'zi hollarda "delulu" to'g'ridan-to'g'ri o'zlashgan shakl sifatida yoshlar tilida ishlatilmoqda. Masalan: "Delulu bo'lma, bu ish bo'lmaydi".

"Mouse jiggler" – masofaviy ish davrida kompyuter faoliyatini faol ko'rsatish uchun sichqonchani harakatga keltiradigan qurilma yoki dasturiy ta'minot. Pandemiya keyin remote ish madaniyatining kengayishi bilan paydo bo'lgan.

Grammatik jihatdan "mouse jiggler" ot birikmasi (noun phrase) hisoblanadi. Morfologik tuzilishi compound (qo'shma so'z) usulida yasalgan: "mouse" (ot) + "jiggler" (ot + -er qo'shimchasi). Hozirgi kunda "mouse jiggling" (ing-forma), "to mouse-jiggle" (fe'l) kabi hosilalari ham mavjud. Raqamli muloqotda "MJ" qisqartmasi qo'llaniladi.

O'zbek tiliga o'zlashishida globallashtirish va texnologik taraqqiyot ushbu neologizmning o'zbek tiliga o'zlashishiga olib kelmoqda. So'z "sichqoncha jigglari" (kalka) yoki "sichqonchani harakatga keltiruvchi qurilma" (izohli) variantlarida ishlatiladi. Bunday texnologik neologizmlar dastlab ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirilib, keyinchalik o'zbek tilining fonetik va morfologik normalariga moslashadi.

"Abeg" va "biko" – Nigeriya va G'arbiy Afrika ingliz tilida "iltimos" ma'nosini anglatuvchi so'zlar. "Abeg" asli ingliz tilidagi "I beg" iborasidan kelib chiqqan, "biko" esa Igbo tiliga tegishli. Ushbu neologizmlar ingliz tilining mintaqaviy variantlarining lug'at boyligini ko'rsatadi.

Grammatik jihatdan ikkala so'z ham interjection (undov) hisoblanadi. Ularning pragmatik xususiyati – kontekstga qarab muloyim iltimos, hayrat, ishonchsizlik yoki bezovtalikni ifodalashi mumkin.

O'zbek tiliga o'zlashishida o'zbek tilida analogik birliklar – "iltimos", "marhamat", "ziroq" – mavjud bo'lgani uchun ushbu neologizmlar to'g'ridan-to'g'ri o'zlashmaydi, balki funksional ekvivalentlar orqali tarjima qilinadi. Bu holat tilning iqtisod qonuniyati – mavjud birliklar yetarli bo'lganda yangi o'zlashmalarning kirib kelmasligi – bilan izohlanadi.

"Solastalgia" – ekologik yo'qotishlardan kelib chiqqan qayg'u va tashvish hissini ifodalovchi neologizm. "Solace" (taskin) va "nostalgia" (sog'inch) so'zlarining qo'shilmasidan yasalgan. Bu so'z iqlim o'zgarishi va ekologik inqiroz davrining lingvistik aksi sifatida paydo bo'lgan.

Grammatik jihatdan "solastalgia" ot – mavhum hisoblanadi. Morfologik tuzilishi blending (qo'shilma) usulida yasalgan: "sol(ace)" + "(no)stalgia". Hozirgi vaqtda

“solastalgic” (sifat yoki ot – bu hisni kechirayotgan shaxs) va “solastalgic” (sifat) kabi hosilalari mavjud.

O‘zbek tiliga o‘zlashishida bu tushunchaning o‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalenti mavjud emas. “Ekologik tashvish”, “tabiat sog‘inchi” kabi izohli birikmalar yoki “solastalgiya” shaklida to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashma variantlari mumkin. O‘zbekiston ekologik harakatlari va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha munozaralarning kuchayishi bilan bu neologizmning o‘zlashish ehtimoli ortadi.

“Quiet quitting” – xodimning ishdan ketmasdan, minimal talablarni bajarish bilan cheklanishini ifodalovchi neologizm.

Grammatik jihatdan “quiet quitting” ot birikmasi (noun phrase) – “quiet” (sifat) + “quitting” (ot, -ing shakli) hisoblanadi. “To quiet quit” (fe‘l birikmasi) va “quiet quitter” (ot – bunday xodim) kabi hosilalari mavjud.

O‘zbek tiliga o‘zlashishida bu neologizm o‘zbek tiliga “sokin tark etish” (kalka), “passiv ish tashlash” yoki “minimal ishlash” variantlarida tarjima qilinadi. O‘zbekiston mehnat bozori va rasmiy hujjatlarida “mehnat faolligini pasaytirish” kabi rasmiy variantlar qo‘llaniladi. Ijtimoiy tarmoqlarda “kvayt kvitinq” to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashma shakli ham ishlatilmoqda.

“Rizz” – “charisma” (xarizma) so‘zining qisqargan shakli bo‘lib, romantik joziba yoki maftun etish qobiliyatini anglatadi. 2023-yilda Oksfordning “Yil so‘zi” deb topilgan.

Grammatik jihatdan “rizz” ot (noun) hisoblanadi. Morfologik tuzilishi clipping (qisqartirish) – “cha(riz)ma” → “rizz”. “To rizz up” (flirt qilish, fe‘l), “rizzler” (jozibali shaxs, ot), “unrizable” (maftun etib bo‘lmaydigan, sifat) kabi hosilalari mavjud.

O‘zbek tiliga o‘zlashishida “rizz” o‘zbek tiliga izohli – “maftun etish qobiliyati”, “joziba” – va kalka – “rizz” – variantlarida o‘tmoqda. Yoshlar tilida “rizzi bor” (jozibador), “rizzi yo‘q” (jozibasiz) kabi formalar ishlatilmoqda. So‘zning ixchamligi va ifodaliligi uning o‘zbek tilida tez o‘zlashishiga sabab bo‘lmoqda.

XULOSA

Neologizmlarning o‘zbek tiliga o‘zlashish jarayoni to‘rt asosiy usulda kechmoqda: to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashma (rizz, delulu), kalka (sokin tark etish, sichqoncha jigglari), izohli tarjima (xayolparastlik – yechim, maftun etish qobiliyati) va funksional ekvivalent (abeg – iltimos). Eng tez o‘zlashayotgan neologizmlar ixcham, ifodali va yuqori kommunikativ talabga ega bo‘lgan birliklardir (rizz, delulu). Madaniy matnga qattiq bog‘langan neologizmlar esa o‘zlashishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Lingvistik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri neologizmlarning til lug‘at tarkibida barqarorlashishi yoki tezda eskirishini belgilaydi. O‘zbek tilining neologizmlarni o‘zlashtirishdagi asosiy tendensiyasi – iqtisod, ixchamlik va tizimga

moslashish tamoyillariga asoslangan bo‘lib, bu esa global va mahalliy til dinamikasining murakkab o‘zaro ta‘sirini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Cambridge Dictionary / Oxford English Dictionaryning rasmiy yangi so‘zlar ro‘yxati va blog tahlillari.
2. “The Cambridge Encyclopedia of the English Language” (David Crystal) – Neologizmlar va til o‘zgarishlari haqida klassik asar.
3. “Lexicology: A Short Introduction” (M.A.K. Halliday) yoki “An Introduction to Modern English Lexicology” (Howard Jackson).